

A hit lelki alapjai.

Írta: Dr. György János.

Mi az általános lelki oka a különböző műveltségű és fajú emberek között a lényeges vonásaiban egyező vallásos hitnek? Mi lehet az ember és a külvilág természetében az az erő, amely a csak ötig számlálni képes sarkvidéki eszkimótól fel a művelt társadalom legmagasabbban szárnyaló nagy szelleméig minden embert bizonyos természetfölötti lény vagy lények elismerésére sarkal? Vajjon merő képzelődés, vak tudatlanság, a természeti világ pusztító hatalmai miatt keletkező ideges félelem-e az, ami az elmét, az érzelmet emberfölötti lelki hatalmak teremtésére készíti? Az egyebekben annyira okos és gyakorlatias görögöknél és rómaiaknál az elmének csak oktalan, játszi elkalandozása lett volna-e az a gazdag mitológia, amely minden természeti és emberi erőt és tehetséget egy-egy istenség alakjában személyesített? Az emberi sors kormánykerekét forgató Fortuna, a harc ügyét intéző Mars, a szívek szerelme fölött uralkodó Venus és a görög-római pantheon annyi más kisebb-nagyobb istene csak a költészet és képzőművészet által saját céljai szolgálatára alkotott költött lények voltak-e? A józan üzleties észjárásukról híres és a takarékoságban az önsanyargató fősვნénységig menő kínaiak valami képzelgős babonának és megmagyarázhatlan vesztegetési váagnak hódolnának akkor, amikor elhalt őseik, nagy embereik szellemeit évente kétszer dús lakomával traktálják? A praktikus okosságukról közmondásos angolokat valami oktalan és céltalan mámor lepte meg akkor, amikor óriási munka és pénzáldozatok árán tucatszámra építették a hatalmasnál hatalmasabb székesegyházakat? Midőn a vallásos képzelet, Madách módjára, minden országban, minden égöv alatt lelkes személyben szemléli a világ jó és rossz erőit kormányzó hatalmat, midőn a jót, a tökéletességet Istenben, a gonoszat, a kinzó fogatkozást az ördögben személyesíti: vajjon akkor teljesen alaptalanul ruház-e fel személyes

természettel oly valóságokat, amelyek ilyen jelleggel tényleg nem bírnak?

Napjainkban szaporodó számmal vannak oly okos, bölcs és becsületes emberek, akik ezekre és hasonló kérdésekre határozott igennel felelnek. Igen sajtáságos, hogy azok, akik a vallásos hit okszerű jogosultságát eképen tagadják, legsűrűbben a Darwin fejlődési elméletére hivatkoznak bizonyítékul. Azt mondják: az ember állatból fejlődött emberré, s minthogy az állat életében a vallás szerepének semmi jelentős nyomára nem találunk, az emberre nézve sincsen a vallásnak semmi komoly jelentősége; és ha a vallás mégis oly nagy szerepet játszott a történelemben, ez csak az emberek gonoszságának tulajdonítható: a gyöngék és együgyűiek fölött uralkodó erők és okosak egy hatalomban végtelen s haragjában ellenállhatlan Istent gondoltak ki az uralmuk alatt nyögő szerencsétlenek rémítésére és saját hatalmuk szilárdítására.

Az ily gondolkozásúaknak a fejlődési tanra való hivatkozása, annak az igazolása végett, hogy a vallásos hit az emberben nem őseredeti és nem lényeges tulajdon, hanem csak az emberi nem éretlenségének ártalmas fattyuhajtása, azért sajtáságos, mert ép az emberi nem fejletlen korában találjuk föl a vallásos érzés legnagyobb erejét. Sőt elmondhatjuk, hogy éppen a vallás az, ami a kezdetleges embert az állattól leginkább megkülönbözteti. Mert hisz egyes állatok, mint például a hangyák, méhek, majmok a társas munka és együttélés művészetében, szándékaiknak egymással való közlésében, egyéni ügyességben gyakran fölülmúlják a vad embert. Annak azonban még soha senki semmi nyomát nem találta, hogy bármely állat is fogalommal bírna természetfölötti lényekről. Azért a fejlődési elmélet alapigazságainak teljes felforgatását vonja magával az a tan, amely szerint a fejlődésben az embert az állatnál különbbé tevő egyik leglényesebb emberi tulajdonság, a vallási képesség csupán az emberiség gyermekkori ábrándozásának a kárárszéletű szüleménye. Mert ha azt mondjuk, hogy az emberi nem értelmi fejlődése a vallásos hitet fejlesztés helyett lassanként kiküszöböli: akkor ugyanannyi, sőt nagyobb joggal, azt is kell állítanunk, hogy értelmi fejlődésünk idővel megsemmisíti akarati és okoskodási képességeinket. Különös hát, hogy az állításukban foglalt végzetes ellentmondás dacára is, a vallás fölösleges, sőt veszélyes voltát sokan hirdetik. Nehány évvel ezelőtt például az amerikai Starbuck ezen kérdésre: „Mit jelent Önre nézve a vallás? —

többek között ezt a feleletet kapta egy különben értelmes jenkitől: „Azok az emberek, akik templomba nem járnak és semmi vallásos meggyőződéssel nem bírnak, a legjobbak. Könyörgés, himnuszok éneklése, prédikálás ártalmasak: — arra tanítanak, hogy valami természetfölötti hatalomra támaszkodjunk, holott önmagunkra kell támaszkodnunk. Én az Isten nem hívésében az önmérséklet erényét gyakorlom. Az isten-eszme tudatlanságban, félelemben, s a természet ismeretének általános hiányában fogamzott“. „Amint életkorunk lejárt, kimúlunk: — halhatatlanság sem létezik sehol.“

Ha a vallásnak ekként való megítélése, már tisztán fejlődés-tani szempontból is, merő képtelenség, akkor miként alkothat arról ilyen ítéletet imént idézett emberünk, egy 67 éves öreg bácsi, aki-nek 45 évi üzleti foglalkozás nyújtott bő alkalmat igen sok ember közeli megismerésére?

E kérdésre két irányban kell felelet után kutatnunk. A vallás tekintélye hiányának az okát megtalálhatjuk egyfelől a vallásnak válságos elértéktelenedésében és megtalálhatjuk másfelől emberünk lelki szegénységében.

Emberünk, aki — úgy látszik — az evangéliumokban annyit ócsárolt képmutató farizeusokhoz és írástudókhoz hasonló vallásos emberek között élt, ezt a vallomást teszi: „Úgy találok, hogy azok a legvallásosabb és legbuzgóbb emberek, akik a legkevésbé egyeneslelkű és erkölcsös emberek“. Hasonló vallomást nálunk is nem egy vidékről tehetnének a tapasztaltak. Hisz önkényt is érthető az, hogy oly emberek érezhetik a legélénkebben valami természetfölötti, valami megváltó segítség szükségét, akiket a legsúlyosabban, a legmélyebbre nyom alá a bűn terhe. Ámde a vallás hitelét nem ez a jelenség ássa alá, hanem magának a vallásnak olyan megromlása, amely a vallásosság és erkölcsösség közötti ellentét fenntartására nemcsak teret, de néha egyenesen példát is ad.

Azok az óriási áldozatok, melyeket a vallásos hit ápolására szolgáló papi rend ellátására állam és társadalom bőkezűen hoz meg; az a nagy lelkesedés, amellyel minden korban és minden országban a legnagyobb művészek vetekedtek nagy vallási események méltó megörökítésében, keresztény hitünk alapítója élettörténete nagy mozzanatainak a drámai szemléltetésében; az az odaadó munka, amellyel a hit fontosságának hirdetésére annyi monumentális templomot emeltek a buzgó lelkek; a Jézus nevének az a varázshatalma, melynek tiszteletére a világ legtisztesebb uralkodói

is gyalog, levett kalappal, az alattvalók tarka tömegébe vegyülve indulnak körmenetre: mind-mind azt a mindenekfölött álló jelentőséget akarják foghatóvá tenni, amelyet mindannyiunknak tulajdonítanunk kell a Jézus által eme két tételben összefoglalt vallásunknak: Szeresd az Istent teljes lelkedből és szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Ha azonban keresztény hitünknek e vasárnapi oldalával szemben, annak hétköznapi alkalmazását keressük, akkor keserű fájdalommal kell szemlélnünk ünnepélyes órákban következőes egyöntetűséggel vallott hitünknek tetteinkkel való következőes meghazudtolását. Keresztény hitéletünknek e visszásságai talán éppen azokban az emberekben váltak a legkirívóbbakká, akiket sorsuk akár vallási, akár világi téren, vezető és példaadó polcra állított. E visszásságok aztán szintúgy csábítják a jellemben selejtesebb egyéneket arra, hogy amig jelentéktelen külsőségekben kifogástalanul vallásosoknak igyekeznek föltünni: addig minden jelentős ügyben a vallás ellenkező parancsaira való minden tekintet és felebarátaikkal szemben tanúsított minden könyörület és szeretet nélkül törnek mások érdekeinek a feláldozásával a saját kapzsi vagyoni és hatalmi vágyaik kielégítésére.

Kereszténységünk e rettenetes fogatkozásaiból következik az, hogy, miként Tolsztoj, részint éppen azok az emberek kelnek ki a legélesebben a keresztény hitnek ma élő romlott alakja ellen, akik a vallás ügyét leginkább szívéükön hordják, akiknek az erkölcsi ítélete a legmegbízhatóbb, és akik a legmélyebb vallási belátással bírnak.

A valóságos vagy csak látszólagos vallástalanság másik oka már nem annyira a hit egyházi és világi gyakorlatának általános tökéletlenségében; hanem inkább a hitetlen személy egyéni természetében keresendő. Vannak ugyanis emberek, akik oly természetes, hogy ne mondjuk állati, életet élnek, amely vallásos eszmékkel való foglalkozásra alkalmat nekik sohasem enged. Imént idézett emberünk önmagáról így nyilatkozik: „Nagyon élvezem a természetet, különösen szép időben . . . Vasárnapként ki szoktam rándulni vidékre, 10—12 angol mértföld távolságra . . . Templomba sohasem megyek; de előadásokat, ha jók, hallgatok. Minden gondolatom és elmélyedésem vidám és természetes, mert kételkedés meg félelem helyett úgy látom a dolgokat, amint vannak; mert igyekszem környezetemhez alkalmazkodni. Ezt tekintem én a legmélyebb törvénynek! Az ember haladó állat“.

Ez utóbbi jól ismert ítéletében talán csakugyan igaza lenne emberünknek, ha hit dolgában mindenki úgy állana, mint ő. Hanem oly állapotban elképzelhetlen volna az az erkölcsi haladás, amelyben pedig a mi hitetlenünk is hiszen. Valóban megfoghatatlan a vallástalan embereknek az az elmeállapota, amelynélfogva a bűnt az ember természetrajzához tartozó rossznak ismerve s a magaviselet legfőbb szabályául a környezethez való gépies alkalmazkodást tekintve, mégis legyőzhetőnek vélik a bűnt. Itten szereplő materialistánk azt mondja: „Nekem úgy tűnik föl, hogy a bűn a még eléggé elő nem haladott ember fejlődésével járó esetleges föltétel, — egy betegség. A fölötte való tépelődés csak súlyosbítja a betegséget. Azt kell gondolnunk, hogy egy millió év múlva a méltányosság, igazság, szellemi és anyagi jó rend annyira meg lesz szervezve és állapítva, hogy a gonoszságról, vagy bűnről senkinek sem lesz képze“.

De vajjon mi fogja a bűnt, az erkölcsiségnek ezt a betegségét kiirtani? Semmiesetre sem az a gondolkozás, amely a dolgokat elfogadja, helyesli úgy, amint azok vannak; mert ez elfogadva a bűnöket is úgy, amint azok vannak, az erkölcsi rosszat nemhogy visszaszorítaná, hanem eddigi garázda uralmában még inkább megerősíti, állandósítja. Még kevésbé fogja kiirtani a bűnt az a magaviselet, amelynek legmagasabb erkölcsi elve a környezethez való alkalmazkodás: a környezetben ugyanis rendkívül nagy teret foglalnak el a törvények által jogosakul elismert, az erkölcs által azonban föltétlenül kárhoztatott bűnök; s ha már most mi a környezethez alkalmazkodva ezekhez a bűnökhöz is alkalmazkodunk, akkor ahelyett hogy a hatáskörünkbe eső bűnöket saját erényeinkkel cseréltetnők föl, inkább magunk leszünk hallgatag vagy tevékeny részesei a környezetünk bűneinek.

Elismerve tehát annyit, hogy léteznek földhöz ragadott lelkek, akik a vallás tárgyainak felfogására oly csekély lelki érzékenységgel bírnak, hogy a hit tárgyainak valóságát határozottan tagadni képesek. Mégis bizonyosra kell vennünk az ily emberek öncsalódását. Ez abból látható, hogy bár a hit legelemibb fogalmainak az igazságát is tagadják: mégis elismernek oly tényeket, amelyek ama szóval letagadott fogalmak hitét tettben föltételezik. Így például nagy részük elismeri az emberiség erkölcsi tökéletesbülését, ami pedig csak úgy képzelhető el, ha létezik Isten, aki az igazi erkölcsi jót a világ minden hálátlansága ellenében is jutalmazni, s

a rossz feletti diadalában biztosítani képes. Azonkívül minden látszólag hitetlen ember hisz az élet jóságában, mert máskülönben azt elvetné magától. Az életnek ez a becse önmagától nem származhatik, mert hisz igen sok látszólag hitetlen ember életében több a fájdalom, mint az öröm. Amikor az ily emberek az élethez mégis ragaszkodnak, e tényökkel amellet tesznek bizonytságot, aki az őszinte hívők szerint az életnek örök forrása és örök értékadója.

Miután így már tisztába jöttünk azzal, hogy a hit valóban minden embernek lényeges emberi tulajdona: most visszatérhetünk első és főkérdésünkre, fölkeresendők azokat az okokat, amelyek a hívőben a hit alapjai.

Mi van a külvilágban, és mi van az emberben, ami a hitfogalmak keletkezését, fennmaradását és továbbfejlődését megokolja?

A gondolkozó elméjében kétséget nem szenved annak az igazsága, hogy a tudománynak mindaz a sok, eredményekben gazdag kutatása, amely korunkban a hit oszlopait világszerte megrendítette, valamikor ismét új, a régebbieknél sokkal nagyobbyszerű, az emberi boldogságot sokkal inkább védő és támogató, rendíthetlen oszlopokat fog állítani a megrendültek helyébe. Ez újra épülő hitnek már is vannak vértanúi; de a jövőben még sokkal többnek és sokkal nagyobbaknak kell lenniök, hogy ez újjászülettendő hit is a régi üdvözítő hatalmával bírhasson. S miként régen a Jézust követő vértanuk bizonytságtétele után majd szolgálatába szegődik ennek is a világi hatalom, az irodalom és művészet és miként mai hitünkéit, ennek tárgyait is az emberiség legmagasabb eszményeiként fogják dicsőíteni.

Jól megfontolva ugyanis valami felfoghatatlan képtelenségnek látszik az, hogy a tudomány az okszerű hitnek bármily körülmények között is nem erősítésre, hanem gyöngítésére szolgálhasson. Nézzük csak e kérdést közelebbről!

A tudomány az ő munkájával általában két fő irányzatot árul el. Résztint boncolja, elemzi a laikus, a tudatlan szemléletében is felötlő tárgyakat és tényeket; résztint pedig a már adott tárgyakat és tényeket osztályozva, összehasonlítja, összegezi s azokból általános következtetéseket von. Előbbi az analízis, az elemzés utóbbi a szintézis, az általánosítás munkája.

Nós, úgy az egyikre, mint a másikra vonatkozólag azt kell

állítanunk, hogy a tudományos vizsgálat végső eredményei vallásiak. Vegyük fel az elemzésnek bármely példáját és ez állításnak az igazsága felől mindjárt könnyen meggyőződhetünk. Mondjuk, hogy künn a szabadban egy növényt elemzünk természettudományilag. A fát szervi alkotóira bontjuk, s megkülönböztetjük az ő életműködésében fő szerepet vivő gyökérzetet, törzset, ágazatot, levélzetet és így tovább. Aztán keressük azokat a tényezőket, amelyek az egyes részeknek és az egész fának az életműködését megszabják. Majd boncoljuk az egyes részeket, előbb külső, aztán meg belső vegyi összetétele és összetartása szerint. S mind e különböző kutatások minő következtetésekre fognak vezetni? Nemde a fa életét és életműködését illetőleg az a legérdekesebb, legfontosabb kérdés, mi képezi magát a fának életét? Ám e kérdésre a tudomány utóvégre is csak azzal a „föltevés“-sel bír válaszolni, hogy az Isten adománya. E felelet kimondásáig a csirázás, a fejlődés folyamán, s tovább a növények és szerves lények keletkezésének történetén keresztül talán földgolyónk, vagy éppen a mindenség alakulásának a határáig vezet vissza bennünket: itt azonban mégis csak kénytelen a hívő szavaival adni meg a kis kérdésre a egyszerű felelet.

Ismét, a fa életének mikéntjét illetőleg, nem az-e a legizgalóbb tudnivaló, mi módon, minő hatalom sarkalására keringenek a fában az őt tápláló és növelő nedvek? Miért szívódik föl a fában a nedvesség a föld mélyéből 100—150 meterre, mikor általában minden folyadék lefelé szokott folyni? Miért van a fa nedvszívó meg a hajszálcsöves edényeinek az a sajátos szívó képessége? Mi az az erő, mely a folyékony nedveket a szilárd farostok falához tapasztja.

Miért tartanak össze maguk az egyes farészeknek a rostjai? és a rostoknak az egyes sejtszálai? Mi az a fa szilárdságát megadó erő? Miért lehetetlen bár a legvékonyabb roston, s a legpontosabb összeillesztés dacára is visszaállítani az egyszer megszakított eredeti összefüggést?

Ki képes ezekre a kérdésekre más feleletet adni, mint amit a hit ad!

S miért van meg minden fának az ő határozott faji jellege? Miért nem lesz a fűz vagy juharfa olyanná, mint a fenyő, és viszont? Egyáltalán, mi az alak és mi a faji jelleg? Mi hozta létre a legelső fajokat? Ha mindezeket tudnók és tudhatnók, akkor

nem létezne és nem létezhetne Isten, mert az ember lenne mindenttudó és mindenható. Így azonban e talányok Isten létének hirdetői!

Miért bírnak a fa részei az adott vegyi összetétellel? Miért alkotnak a fa vegyi elemei éppen szerves és miért nem alkotnak szervetlen vegyületet? Miért eredményez a vegyi elemek határozott egyesülési módja mindig határozott testeket? Miért egyesülnek bizonyos elemek mindig csak bizonyos módon? Mi és minő eredetű az egyes elemeknek az a lényegbeli belső sajátsága, amely az ő külön jellegüket megadja? Miért nem képes az ember vegyi úton bár egyetlen élő sejtet előállítani?

Amint a természet tárgyainak és tüneményeinek ez az elemző vizsgálata lépten-nyomon Istenre utal bennünket: úgy Istenre utaz az általánosító, összetevő vizsgálat is.

Előbbi példánknál maradva, nézzük a fa helyét és szerepét a természetben! Képzeld el a természetet fa nélkül! Fa hiányában a madarak nagy részének nem lenne hol fészkelnie; az erdei vadaknak nem lenne hol lakniok; a fák gyümölcseiből táplálkozó állatoknak nem lenne miből élniök. S mit csinálna, kivált pedig mit csinált volna eddig az ember fa nélkül? Miből építette volna házeit, miből készítette volna ipari eszközeit, járműveit, butorait?

Még sokkal nagyobb sulya van a kérdésnek, ha fa helyett az egész növényvilágot vesszük. Mert világos az, hogy növényzet nélkül nemcsak emberek, de állatok sem létezhetnének. Honnan van az, hogy a különböző lények létérdekei egymással ily bölcsen összeillenek? Honnan a világban az az okos rend, amely szerint a világban hemzsegő temérdek élő és élettelen lény egymás létérdekét kölcsönösen elősegíti?

Vak erő és holt anyag nem önthetett a világba ily nagyszerűen bölcs életet! Nem önthetett az emberéhez hasonló, korlátolt hatalom és bölcsesség sem; mert hisz az az okos élet az egész végtelen mindenséget betölti.

A tudományok tehát nem azért terjesztenek hitetlenséget, mintha a hittel maga a tudás ellenkeznék: hisz a tudomány mindenben Isten teremtésének csodáival ismertet meg! Hanem hitetlenséget szít a tudomány azért, mert gyakran nem emlékezik meg saját szerény korlátairól, s ismeretünk mákszemnyi körébe balgán az egész világ ismeretét odaképzelve, végtelen gög és önteltség érzetét ébreszti.

Hitlenséget szít a tudomány gyakran azért is, mert nemcsak saját korlátait feledti, de nem vet számot saját létének, a természeti világ megismerésének a föltételeivel! Pedig semmi sem bizonyít ékesebben a hit igazságai mellett, mint éppen a megismerés föltételeinek a számbavétele. Mert a legcsökönyösebb anyagelvű embernek is el kell ismernie annyit, hogy a tárgyak fölismerése, a dolgok alkotó részeinek a vizsgálata oly értelmi munka, amely az értelemmel nem bíró tárgyakban értelemmel fölfogható jelenségeket, viszonyokat észlel. Megismerésben az ismerés tárgya enged az ismerő értelemnek. Jobban mondva az értelem belehatol a tárgyba és abban értelmes adatokat fedez föl. Ha értelmünk nem lenne annyira véges és korlátolt: akkor talán képesek lennénk a megismerés által az anyagi dolgokat szellemileg annyira fölemészteni, hogy a dolog egészen értelmi, szellemi lényegűvé alakúlna. Annyi azonban most is kétségtelen, hogy amily mértékben kutató szellemünk egy tárgy alkotába behatolni képes, épp oly mértékben tesz az tanúságot abban a tárgyban valamely értelmi, szellemi alkotásról. Azt föltételezni ugyanis, hogy a természetnek azok a tárgyai, amelyeknek közömbös felszíne alatt a tudósoknak százakra, ezrekre menő serege napról-napra csodásnál csodásabb szervezetekre, törvényekre bukkan, — holmi értelem nélküli erők alkotásai, épp akkora képzelenség, mint egy remek szerkezetű gép láttára azt föltételeznünk, hogy annak a gépnek nem volt öntudatos tervezője és megalkotója, hanem az csak úgy véletlenül a legnagyobb technikai tudás, erő, ügyesség megtestesítője.

S minthogy eddigi tudásunk szerint lényeges alkotóiban a nagy mindenségben minden tárgy olyan összetételű és olyan törvényeknek hódol, mint a mi földünk és földi tárgyaink: azért bizvást mondhatjuk, hogy egyetlen értelmes és öntudatos lény hatja át értelmével és akaratával az egész mindiséget.

Hogy pedig ez a bölcsességével és akaratával egyetemes lény csakugyan lelki, vagy lelkes voltában bírja legfőbb sajátosságát: arra saját elménk ismeretéből vonhatunk következtetéseket. Az ember értelmi, szellemi munkája vagy az anyagi alkotó agyának, vagy valami érzékeink alá nem eső léleknek tulajdonítható. Már csak annak a meggondolása után is, hogy a gondolat, az akarat, az érzelem, az őket kifejező és közvetítő jelektől eltekintve, mondhatni semmi anyagi léttel nem bírnak: anyagi léttel nem bírónak kell tartanunk az őket létrehozó valamit is. S ha a lelki tüneményeket,

lelki lényegük miatt az anyagtalán léleknek kell tulajdonítanunk: bizonyosak lehetünk viszont arról is, hogy semmi merőben anyagi dolog szellemi szüleményeket nem szülhet. Nincsen és nem fog létezni soha az az emberi okosság, mely meg tudná mutatni azt, hogy gondolatokat az agy sejtjei hoznak létre.

Ha tehát az emberben egy, az anyagtól különböző lélek az, ami az embert a természet tárgyaiban kimeríthetlen bölcsességű törvények és viszonyok fölismerésére képesíti: akkor egy ilyen természetű léleknek kell gondolnunk azt az egyetemes lényt is, aki a természet tárgyaiba azt a végtelen okosságot öntötte.

Az embert az ő kettős, anyagi és lelki természete képessé teszi úgy a természet, mint az Isten megismerésére. Az embernek ez a tulajdonsága, mondhatni kapcsot képez a teremtés és a teremtő között. Mert miként az ember öntudati élete útján az ember által fölhasznált anyag a gondolatban mintegy lelki terméké válik és Isten megismerésére vezet: úgy az ember érzéki élete útján a lélek sugalmazásai külső, fogható tényekben és alkotásokban válnak valóvá, s a természet megismerésére segítenek.

Az embernek az Istennel való ezt az érintkezését, — úgy közvetlenül az emberi lélek legmagasabb aspirációi, mint közvetve a külvilág csodás alkotásának a fokozatos megismerése útján —, az emberi nem története világítja meg. Valóban, az emberi nemnek a teremtés örök művének szerepet adó emez érintkezés nélkül az emberiség és az Istenség között a történelem semmi eszmei tartalommal nem bírhatna! A halak, a békák, a kutyák sokkal régebbi idők óta léteznek, mint az emberek; de fejlődésüknek minő történetét lehetne megírni? Hosszú, százezerévek:re visszatekintő életök folyamán minő változások történtek az állatfajok életmódjában? Elenyészően csekélyek csupán ahoz képest is, amely változásokon az emberi faj életmódja egy év alatt megy át! Az Istennek a természetben megfigyelt teremtő művészetéből okulva az emberi szellem is teremtő munkát végez és e munkájában tudatosan az emberiség vezető szellemeinek legigazabb gondolatai, öntudatlanul pedig az emberek észrevétlenül átjáró lelki erőáramlatok által érintkezik az erők és alkotások örök forrásával.

Nagy és hézagos vonásokban ezek azok a tények, amelyek a vallásos ösztönnek mindenkor és mindenütt táplálékot adnak.

E következtetésre azonban száz ember közül ötven bizonyára habozás nélkül azt fogja mondani: micsoda esztelenség föltételezni

a kezdetleges népekről azt, hogy ők a végok, az élet, az erő a lélek, a történelem s más efélék végső jelentését fürkészve alkotnának maguknak egy isteneszmét, mely ama rejtélyeknek a gyakorlati megoldása! Miként képzelhető például, hogy a jégvidékek sivar, dermesztő honát lakó eszkimó, kinek az inkább sírbolthoz mintsem lakóházhoz hasonló otthonába nemhogy a szellemi műveltség világossága, de még az ott ritka nap- vagy még hóvilág sem hatolhat be; és aki elmélkedések helyett a létért vívott kemény és szinte szakadatlan küzdelemmel kénytelen tölteni életét: miként képzelhető mondom az, hogy ezek a szegény, műveletlen emberek, akiknek az egész szókincse is alig néhány száz szóból áll, metafizikai spekulációkkal foglalkozhassanak? Melegebb és kevésbé mostoha vidékeken is, ahol sem lakóházak, sem ruházat, sem a fűtőanyag beszerzéseért oly nehéz és oly állandó munkát nem kell végezni, mint a hidegöveken, a műveltség hiánya minden elvont okoskodást lehetetlenné tesz. Hogyan lehet hát mégis e műveletlen népeknek vallása, ha a vallásos hit oly mélyen fekvő okokra lenne visszavezetendő, amint azt fennebb mondottuk?

Másfelől, maga az a vallás is, amellyel ama civilizálatlan népek birnak, olyan, amely nemhogy a hit tárgyának amaz emelkedett felfogását árúlná el, hanem ellenkezőleg, azt határozottan kizárni látszik. Hisz az emberi fejlődés gyermekkorát élő ezek az emberek Isten gyanánt gyakran, még csak nem is élőlényeket, hanem holt, lelketlen dolgokat, furcsa alakú s mesterségesen még furcsábbá tett élettelen tárgyakat tisztelnek. Sőt istenítének egyszerű természetű dolgokat, mint például napot, hegyet, folyót, különböző állatokat és más eféléket. A vadember a vallási felfogásnak magasabb fokán is csupán a durva antropomorfizmusra képes fölemelkedni: az elhalt ősök szellemét isteníti, s e szellemeket egyéni ízlése és felfogása szerint a legsajátosabb alakú és nagyságú bálványképekkel ábrázolja ki.

S magánál e kezdetleges vallásnál semmivel sem előkelőbbek annak a papjai: a vallásnak legelső munkása is babonával, kuruzslással, varázslással igyekszik hívei helyett az Istenségre hatni. S maga a nép is, mikor vallásos érzelmek és gondolatok ragadják el, sohasem elmélkedésekkel, hanem minden erkölcsi és szellemi motívumot nélkülöző érzéki indulatokkal igyekszik az istenségre hatni s magát vallási lelkesültségre izgatni.

A műveltségben és bölcsészeti gondolkozásban oly magas fokot

elért görög-római kultúra maga is, virágzása tetőpontján sem bírt annál teljesebb vallási felfogást alkotni, mint amely a világkormányzatot részekre szakgatta, s a különböző természeti és lelki erőket egy-egy külön embermintára alkotott istenségben személyesíti. A vallási kultusz sem emelkedett fölül véres áldozatok bemutatásán és babonás papoknak azon különös szertartásain, amelyekkel a lelkiismeret szava helyett állatok beleiből, madarak röptéből, csirkék tipegéséből, fák zúgásából, villámból, menydörgésből s más efélékből igyekeztek az Istenségek akaratát kipuhatolni!

S mindezek dacára mégis azt kell mondanunk, hogy a legprimitívebb népek vallását is, amennyiben az igazán vallás és nem babona, lényegében ugyanazon kérdések fölötti tépelődés, a természet és az ember jó megértésének az a szükségérzete csiholja ki e műveletlen emberek lelkéből, amely a legműveltebb emberek vallásának létet ad. A félvad néger Afrika belsejében, amikor magának valamely elhalt őse és az ő istensége szellemének lakóhelyétől emberi alakra bálványképet farag, olyanszerű gondolatok és érzelmek hatása alatt áll, mint mi magunk, amikor a mi világtéremtő egyedüli Istenünknek templomot építünk. Sőt mindazok a hitelvek, amelyeket mi csak mintegy elméletileg vallunk a kezdetleges emberekben sokkal foghatóbb valóságként élnek. Mi azt mondjuk: testünket Isten agyagból gyúrta s ez anyagi testbe élő lelket lehelt, — más szavakkal: testünk az anyagi világfejlődés egyik és pedig legtökéletesebb gyümölcse e földön; lelkünk pedig egyenesen isten lelkéből egy parány. A műveletlen ember ezt mondja: én ettől a hegytől, folyótól, erdőtől, farkastól vagy közös emberi őstől származom, s ezzel érzékileg szemléli és szemlélteti a test anyagi leszármazásának azt az igazságát, amelyet mi elvont általánosságban fejezünk ki. Ugyanakkor primitív emberünk azt a természeti tárgyat vagy személyt isteneként imádva, az emberéhez hasonló lelki és erkölcsi képességekkel ruházza fel, s a saját szellemi tulajdonait az imádott tárgy vagy összellemétől származtatja.

Mi különbség van itt a műveletlen és a művelt ember hit-felfogása között? Mindenesetre nagy különbség észlelhető a felfogási kör kiterjedését illetőleg, mert amíg a művelt az egész teremtést fel bírja ölelni szemléletébe, addig a műveletlen szellemi látóköre kunyhójától alig egy mértföldre ha kiterjed! Ez a mennyiségi kérdés azonban a hit főtárgyát képező Isteneszme minőségét illetőleg másodrendű.

S valjon a vallási kultuszban is, — látszodjanak azok a civilizálatlanoknál bármennyire furcsáknak és babonásaknak is —, találunk-e lényeg szerinti különbséget a civilizált és civilizálatlan kultusza között? A többnyire csak díszítőül és a kedély meg a képzelet felvillanyozójául szolgáló szertartások zagyva sokaságát figyelmen kívül hagyva, úgy találjuk, hogy a kultusz legfőbb eleme itt is, ott is, az áldozat! Nálunk ez áldozat abból áll, hogy Istenünk és embertársunk szeretetétől indítva önös érzéki szenvedélyeink, pillanatnyi érdekeink szolgálatában önmagunkat korlátozzuk s az isteninek ismert igazságok gyakorlásával és terjesztésével felebarátaink üdvét előmozdítjuk. A műveletlen primitív ember ugyanezt sokkal foghatóbban teszi, mert javaiból a legkedvesebb részt egyenesen Istenének szenteli s az áldozati lakomában való részvételre társait is meghíva: úgy Istenét, mint felebarátját közvetlenül szolgálja. Első tekintetre kétségtelenül, minden összehasonlítást kizáró különbséget látunk a kezdetleges ember égő áldozata és Jézusnak s követőinek azon élő áldozata között, amellyel a művelt hívő egy Isten akarata szerint való emberi eszmény valósításáért küzd; de egyezik mind a kettő abban a vallásilag szinte egyedül jelentős vonásban, hogy céljuk az Istenséggel való barátságos érintkezés útján az emberi magaviseletnek a tökéletesként ismert isteni akarat szabályai szerinti alakítása.

Hasonlóképp a kezdetleges és a művelt vallások papi teendői között is inkább csak a civilizálatlan pap és hívő azon gyermeces naivságában, mellyel ő az Istenség akaratát hatástalanul befolyásolhatni képzeleli, mintsem a papi szerep lényegében van a jelentős különbség. A művelt hit papja is, szinte kivétel nélkül, azért imádkozik, azért él a szentségekkel, azért gyakorolja a vallási rítus szokásos cselekményeit, mert mind e tényekkel az Isten szerető jóakarátát igyekszik biztosítani. A könyörgés, meg a szentségek a legtöbb ember ítéletében semmi jelentéssel nem bírhatnak, ha az Istenét szerető ember mennyei atyjához hiába fordul az ő szerető és alázatos esdekléseivel. Az Istenség akaratának e hajthatósága iránt táplált ez a hit az alapja a kezdetleges emberek papjainál is minden papi hatalomnak és vallásos jellegű rítusnak. S a fejletlen vallás emberének a papi munkája a művelt papétól főleg csak abban tér el, hogy amíg a művelt pap az Isten hajlamainak kedvező hangolását képező közös célra kevés külső cselekmény mellett túlnyomólag lelki eszközökkel törekszik: addig a civilizálatlan pap

a rendes áldozatokon kívül még a legkülönbélebb varázsszerek, talizmánok, kuruzsló eszközök használatához folyamodik, mindenik szert a maga titkos tudománya szerint alkalmazza.

A kezdetleges és a modern ember vallásos hite tehát a hitfejlődés legtávolabbi eredetében, a gondolatfolyani ugyanazon néplektani ős forrására vezethető vissza.

A sok különböző egyéni és egyházi felfogás végtelen változóságában minden hívő az érzéki észleletnél nem kevésbé megbízható bizonyossággal tud egy világteremtő és világfenntartó szellemi lényről. Több amerikai indián törzs ezt a lényt egyenesen nagy szellemnek nevezi, s az őszi betakarítás idején nagy ünnepekkel magasztalja az ő teremtő és termelő hatalmát s jóságát.

Primitív és modern hívő egyaránt biztos tudatában él annak is, hogy az az Istenség, amely az anyagi természet életét is annyi hataómmal, oly bámulatos okossággal, oly gyönyürű renddel kormányozza, és tökéletesíti, az emberi társadalmat sem hagyja magára; hanem erélyesen közremunkál az emberi közrend, közjó és közgazság előbbvitelére. Tudja minden hívő azt is, hogy életének, javainak áldozatul hozása által Istennek az ő nagyszerű emberiségi munkája végzésében eszköze, munkatársa lehet és ez áldozattal az isteniúságnak, Isten közeli ismeretének a boldogságát biztosítja vagy szerzi meg.

Tudja végül az ősembertől el a keresztény szentekig minden hívő azt is, hogy az Istenség szerető gondja nemcsak a természeti világra és az emberek összeségére terjed ki; hanem amint a természet örök törvényei által kiterjed minden egyes fűszálra, úgy ennél sokkal nagyobb mértékben kiterjed minden egyes emberre is. Mi több, tudja azt is, hogy Istennek különös szeretetét, segítő kegyelmét arra alkalmas eszközökkel, Istennek tetsző magaviselettel meg lehet szerezni, ki lehet érdemelni.

Am mindezekben a vallásos emberek csak színleg különböznek azoktól, akik magukat vallástalanoknak mondják. Mert jóllehet talán Istennek nevezni vonakodik, nem létezhetik az az ember, aki meg ne nyugodna, ne bizna, ne hinne abban hogy e világnak valami emberfölötti létben kell birtania eredetét s hogy e világot valami emberfölötti bölcs hatalom tartja fenn. Aki e tény fölött egyáltalán gondolkozva, azt nemcsak színleg, — önmagának és másoknak a megtévesztésével, — de valóban is, egész lelkével tagadja, az az ember saját tagadásának a súlya alatt kénytelen

azonnal föltétlenül összeroskadni, mert a világ léte és fennállása biztosságérzetének az elvesztése miatt menthetlenül örületbe kell esnie.

De öncsalóásban szenvedő ál-hitetlenünk, — bármennyire lenyűgözze is olykor a lelkét az érzéki élet és az anyagi érdek ördöge, nemcsak az Isen világteremtő és világfenntartó szerepében kénytelen hinni, hanem az Istennek az emberiségre kiterjedő gondviselésébe vetett hitéről tesz tanúságot akkor is, mikor a létező hitformákat és hittételeket le akarja rombolni. Látva ugyanis azt, hogy az emberek túlnyomó nagy többsége és a hatalom a létező hitformák mellett áll: csak azzal a hittel gondolhat ezeknek a hitformáknak célszerűbbekkel való helyettesítésére, ha a dolgok elkerülhetlen rendjében valami olyan, az emberek hatalmánál nagyobb hatalmat ismer, amely az ő igazát a többség és a hatalom ellenállása dacára is diadalra vezet. Az emberi dolgok rendjében is ott rejlı az az erő az isteni gondviselés.

Amint a természeti és társadalmi gondviselésben, úgy az egyes egyén fölötti isteni gondviselésben is megvan a magát vállalatalannak tartó ember hite is. Hisz a hitetlenségükkel kérkedő, de lelkiismeretes emberek közül is hányan betöltik emberi kötelességüket akkor, amikor annak a betöltéséért nemhogy jutalom, de talán veszteség s szemrehányás éri őket! Hogyan ragaszkodhatnak az ily emberek kötelességükhöz, ha saját vallomásaiknál igazabban nem élne bennök a hit egy igazságos emberfölötti igazgatásban, amely akár e földi, akár a földöntúli életben a jótett jutalmát megadja.

Ma már nem látnak a művelt emberek látomásokat, mint évezredekkel ezelőtt. A tudományos ismeretek fejlődése megnyirbálta nem egy irányban a vallásos képzelem csapongó szárnyait. De amily mértékben érzékies látásunk élessége tompult, éppoly, sőt fokozottabb mértékben élesedett szellemi látásunk. S mikor e látásunk annak a fölismerésére képesít, hogy a vallásos hitnek minden emberben ugyanazon alapjai találhatók föl: bízó lelkünk nem ok nélkül várakozhatik egy minden vallást egyetlen egyetemes vallásba ölelendő hitnek talán még távoli, de már bizonyos hajnalára.

Kriza János és nagyajtai Kovács István barátsága.

— Kriza János születésének 100-ik évfordulója ünnepélyén Nagyajtán
felolvasta dr. Boros György. —

Nagyajta dicsőségét hirdetem.

Hirdethetném a gazdag völgyet, melyet Csik hegyeinek megszőndesült forrása öntözget, midőn lehánya hátáról a fagyasztó tél kemény páncélját. Hirdethetném a kalásztengert, melyet kánikula heve vörös rókák lángoló farkával végig perzselt s énekes leányok és katonás férfiak félkörös metszéssel kévébe fogdostak. Gyászoló nők, őszült apák, gyámatlan magzatok remegő panaszát hallgathatnám a templomvár keskeny ablakából, midőn pusztító ellenség elől éltöket rejték oda.

De neheztelés ne illesse ajkamat, ha a szép természet tavaszánál szebbnek mondom az édes anya újszülöttjét, a vitézkedő katonánál szivesebben társalgok az önerején nagyra nőtt szelid lekipásztorral.

Immár régen megvívták szörnyű csatáikat az ég hatalmas seregei a föld és pokol titánjaival. Ma a béke angyalainak örömhíre kedvesebb a fülnek a harci riadónál. A puszták oroszlánjának ordítása hallatára reszket minden ember, de a vadgalamb bűgása, pacsirta szólása édes dalt fakaszt az ajkon s megpendíti a bővölő hárfák húrját.

Nagyajta békés szívű fiait hívom előtökbe, hogy az ifjú nemzedék tanulja becsülni őseit s ti, kik az élet legmagasabb csúcsáról szétnézve immár emlékeitek tündérvirtéjében regélgettek, lássátok újra őket, kik Nagyajta réttjein üzték a szép viráglepét, míg keblöket nem terhelé bú.

Nagyajta egyik ősi családfeje Kovács a XVI-ik száz végén érdemei jutalmául armalist kap fejedelmétől. Két kerek száz elmúltával az egyik ükunoka, a Ferencz Ilona fia, István belépik a